5

DE EURO-AZIATISCHE BALKAN

Het woord Balkan roept in Europa beelden van etnische conflicten en oorlogen van de grootmachten op. Ook Eurasia heeft zijn Balkan, maar dan veel groter, dichter bevolkt en religieus en etnisch nog heterogener. De Euro-Aziatische Balkan ligt in de grote rechthoek die, de in hoofdstuk 2 genoemde kernzone van de wereldwijde instabiliteit en delen van Zuid-Oost-Europa, Centraal-Azië en sommige delen van Zuid-Azië, de regio om de Perzische Golf en het Midden-Oosten omvat. De Euro-Aziatische Balkan vormt de kern van de grote rechthoek (zie kaart pagina 183) en verschilt van zijn externe omgeving door middel van een bijzonder kenmerk: Het is een machtsvacuüm. Het is waar dat de meeste landen in de Golfregio en het Midden-Oosten liggen die alles behalve stabiel zijn, maar als het er op aan komt heeft Amerika in de praktijk daar een scheidsrechtersfunctie. De instabiele regio is dan ook onder de hegemonie van een enkele macht die een matigende invloed uitoefent. In tegenstelling, doet de Euro-Aziatische Balkan ons werkelijk denken aan de geschiedenis van deze 20-ste eeuw, in de Balkan van Zuidoost-Europa: de Staten zijn er niet alleen zeer instabiel, de locatie en de interne politieke grondwet dagen machtige buurlanden uit tot ingrijpen en iedereen verzet zich met vastberadenheid tegen de inspanningen van anderen om dominantie te krijgen in de regio.

182 Het Grote Schaakbord

Het is dit vertrouwde fenomeen van machtsvacuüm met een eigen zuigwerking die de karakteristieke benaming Euro-Aziatische Balkan rechtvaardigt.

In de strijd om de macht in Europa gaat het in de traditionele Balkan om de geopolitieke prijs. Geopolitiek is eveneens belangrijk in de Euro-Aziatische Balkan, die de toekomstige transportwegen tussen de rijkste en meest productieve westelijke en oostelijke uiteinden van Eurazië betere verbindingen bieden. Bovendien, gaat het om het belang van de veiligheid, omdat minstens drie van zijn directe en krachtigste buurlanden al van oudsher, hun verlangens daarop koesteren, en zelfs China geeft af en toe signaleren van toenemende politieke interesse in die regio. Veel belangrijker is de Euro-Aziatische Balkan, omdat het zich economisch tot een "neusje van de zalm" kan ontwikkelen in deze regio, waar enorme gas- en olievoorraden zich concentreren, en meer essentiële mineralen, om maar over goud te zwijgen. Het wereldwijde energieverbruik zal, naar verwachting, drastisch in de komende twee of drie decennia toenemen. Naar schattingen van het Amerikaanse ministerie van Energie, stijgt de wereldwijde vraag tussen 1993 en 2015 met meer dan 50 procent, en het is waarschijnlijk dat het Verre Oosten de grootste stijging noteert. Zelfs nu al roept de economische groei in Azië om een enorme run op de ontginning en exploitatie van nieuwe energiebronnen, en het is bekend dat de Centraal-Aziatische regio en de Kaspische bekken over gas- en olievoorraden beschikken, die de bronnen van Koeweit, de Golf van Mexico of de Noordzee in de schaduw stellen.

183 De Euro-Aziatische Balkan

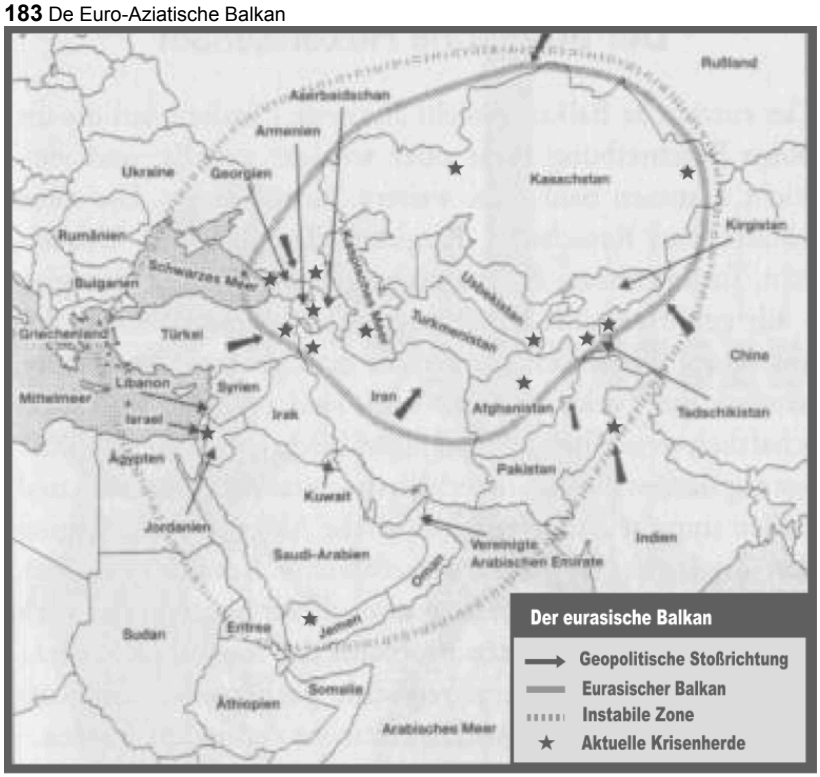

Om de toegang tot deze bronnen te behouden en deel te nemen aan hun rijkdom zijn doelen die nationale ambities wekken, groepsbelangen te stimuleren, historische aanspraken weer terug naar het bewustzijn brengen, weer imperiale ambities laten herleven en internationale rivaliteit aanwakkeren. Nog explosiever wordt de situatie omdat de regio niet alleen een machtsvacuüm kent maar ook intern instabiel is. Iedere staat in die regio heeft ernstige interne politieke moeilijkheden, de individuele staatsgrenzen zijn ofwel het risico van territoriale aanspraken van hun buren of ze zijn etnische probleemgebieden, slechts een paar hebben een homogene bevolking, en sommigen zijn betrokken bij gewelddadige etnische, religieuze of territoriale confrontaties.

184 Het Grote Schaakbord

De etnische heksenketel

De Euro-Aziatische Balkan bestaat uit negen landen waarvoor de bovenstaande beschrijving min of meer geldt, en misschien komen

daar nog twee andere landen bij. De negen landen zijn Kazachstan, Kirgizië, Tadzjikistan, Oezbekistan, Turkmenistan, Azerbeidzjan, Armenië en Georgië - allen maakten ooit deel uit van de voormalige Sovjet-Unie - evenals Afghanistan. De twee landen die kunnen worden toegevoegd, namelijk Turkije en Iran, zijn politiek en economisch levensvatbaar; beide zijn actief bezig met regionale invloed binnen de Euro-Aziatische Balkan, en zijn daarmee belangrijke geostrategische spelers in de regio. Op hetzelfde moment zijn beiden gevoelig voor etnische conflicten. Als het gaat om de destabilisatie van één van deze staten of beide, zouden de interne problemen van de regio niet meer beheerst kunnen worden, en zelfs een regionale hegemonie van de Russen zou niet meer vermeden kunnen worden. De drie republieken van de Kaukasus - Armenië, Georgië en Azerbeidzjan - kunnen worden gebaseerd op historisch gegroeide volkeren, die een duidelijk - bij alle lagen van de bevolking - een doordrongen gevoel van nationaliteit hebben; hun gemeen goed wordt vooral bedreigd door externe conflicten. De vijf nieuwe Centraal-Aziatische staten daarentegen bevinden zich voornamelijk in een nationale opbouwfase, waarin saamhorigheid en etnische identiteiten als voorheen een belangrijke rol blijven spelen, zodat interne onenigheid het grootste probleem is. Beide groepen van staten wekken daarmee het verlangen om de machtige en door grootmacht fantasieën gedreven buren in deze situatie te benutten. De Euro-Aziatische Balkan is een etnische mozaïek (zie. Tabel Bladzijde 185).

185 De Euro-Aziatische Balkan

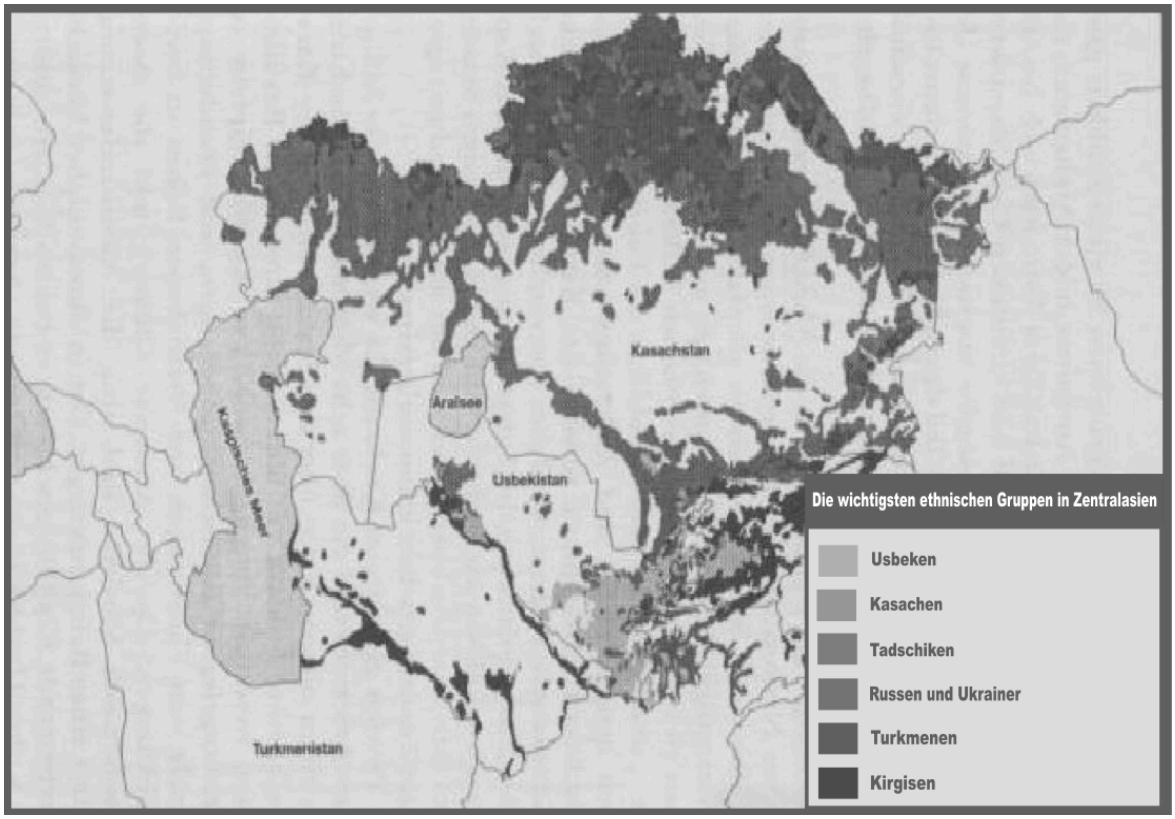

186 Het Grote Schaakbord

In de jaren twintig en dertig van de 20e eeuw hebben de Sovjet-cartografen de grenzen van de toenmalige formeel opgerichte Sovjet-republieken nogal willekeurig getrokken. (De uitzondering is Afghanistan, die nooit tot de Sovjet-Unie behoorde.) Hoewel men zich bij het trekken van de grenzen zich grotendeels liet leiden door etnische gezichtspunten, weerspiegelde het tegelijk de belangen van het Kremlin om in het zuidelijke deel van het Russische imperium geen combinaties van afzonderlijke etnische groepen toe te laten die misschien in opstand kunnen komen tegen de centrale macht. Dienovereenkomstig wees Moskou voorstellen Centraal-Aziatische nationalisten af, om de verschillende Centraal-Aziatische volkeren (waarvan de meeste in het beste geval een summier gevoel van nationaliteit ontwikkeld hadden) te fuseren tot een politieke eenheid - die de naam van Turkestan moest dragen - en riep liever vijf republieken in het leven, gaf ze elk nieuwe namen en zigzag grenzen. Waarschijnlijk om dezelfde redenen wees het Kremlin plannen voor een federatie in de Kaukasus af. Daarom is het niet verwonderlijk dat na de ineenstorting van de Sovjet-Unie, zowel de drie Kaukasus-republieken als de vijf Centraal-Aziatische staten nauwelijks waren voorbereid op hun nieuwe onafhankelijkheid en de nodige regionale samenwerking. Prompt geraakten in de Kaukasus de minder dan vier miljoen Armeniërs en de meer dan acht miljoen Azeri in een oorlog over de status van Nagorno-Karabach, een enclave met een overwegend Armeense bevolking in Azerbeidzjan. Het conflict mondde uit in grootschalige etnische zuiveringen, en honderdduizenden vluchtelingen en ontheemden sloegen op de vlucht in beide richtingen. Omdat de Armeense christenen en de Azeri's moslims zijn, droeg het geschil de eigenschappen van een geloofsoorlog. Het in economisch oogpunt verwoestende conflict maakte het voor beide landen moeilijk hun onafhankelijkheid te consolideren.

187 De Euro-Aziatische Balkan

	Afghanistan	Armenië	Azerbeidzjan	Georgië	Kazachstan	Kirgizië	Tadzjikistan	Turkme-nistan	Oezbekistan
Inwoners Mlj 1995	21,3	3,6	7,8	5,7	17,4	4,8	6,2	4,1	23,1
Levensverw.	45,4 jr	72,4 jr	71,1 jr	73,1 jr	68,3 jr	68,1 jr	69,0 jr	65,4 jr	68,8 jr
Samen-stelling	Pashtun 38%	Armeniërs 93%	Azeri 90%	Georgiërs 70,1%	Kazachen 41,9%	Kirgiezen 52,4%	Tadzjieken 64,9%	Turkmenen 73,3%	Oezbeken 71,4%
	Tadzjieken 25%	Azeri 3%	Dagestani 3,2%	Armeniërs 8,1%	Russen 37%	Russen 21,5%	Oezbeken 25%	Russen 9,8%	Russen 8,3%

	Hazaren 19%	Russen 2%	Russen 2,5%	Russen 6,3%	Oekraïners 5,2%	Oezbeken 12,9%	Russen 3,5%	Oezbeken 9%	Tadzjieken 4,7%
	Oezbeken ??	anderen 2%	Armeniërs 2,3%	Azeri 5,7%	Duitsers 4,7%	Oekraïners 2,5%	anderen 6,6%	Kazachen 2%	Kazachen 4,1%
			anderen 2%	Osseten 3%	Oezbeken 2,1%	Duitsers 2,4%		anderen 5,9%	Tataren 2,4%
				Abchazen 1,8%	Tataren 2%	anderen 8,3%			Karakal-pakken 2,1%
				anderen 5%	anderen 7%				anderen 7%
BNP in mlj. $*	??	8,1	13,8	6,0	55,2	8,4	8,5	13,1	54,5
belangrijkste Export-goederen	tarwe vee fruit tapijten wol edelstenen	goud Aluminium transport-toebehoren elektrische apparaten	olie, gas chemicaliën olie-win-toebehoren textiel wol	citrus-vruchten thee wijn machines ferro-metalen non-ferro-metalen	Olie ferro-metalen non-ferro-metalen chemicaliën graan wol vlees	wol chemicaliën katoen ferro-metalen non-ferro-metalen schoenen machines	katoen aluminium fruit plantaardige oliën textiel	aardgas katoen** aardolie-producten elektriciteit textiel tapijten	katoen goud aardgas kunstmest non-ferro-metalen textiel schoenen

* Koopkrachtpariteit van 1994, gecorrigeerd naar schattingen van de Wereldbank voor 1992
** Turkmenistan is 10-de op wereldranglijst katoenexporteurs, het beschikt over de 5-de aardgas- en oliereserve v.d. wereld.

188 Het Grote Schaakbord
Armenië werd gedwongen om zich meer op Rusland te verlaten, die een aanzienlijke militaire hulp beschikbaar had gesteld, terwijl Azerbeidzjan in zijn nieuwe onafhankelijkheid en interne stabiliteit door het verlies van Nagorno-Karabach werd bedreigd. Azerbeidzjan's kwetsbaarheid levert gevolgen op voor de gehele regio, omdat de ligging van het land een geopolitiek scharnierpunt maakt. Het is in zekere zin de vitale kurk die de toegang tot de fles met de minerale rijkdommen van de Kaspische Zee en Centraal-Azië controleert. Een onafhankelijk, Turkstalig Azerbeidzjan met pijpleidingen, dat zich met de etnisch verwante en politiek als steun gearrangeerde Turkije verbindt, belette Rusland een monopoliepositie in de toegang tot de regio en beroofde het daarmee van het doorslaggevende politieke drukmiddel op de politiek van de nieuwe Centraal-Aziatische staten. Dan nog is Azerbeidzjan van 2 kanten onder sterke druk gezet: Door Rusland in het noorden en Iran in het zuiden. In het noord-westen van Iran wonen twee keer zoveel Azeri's - sommige schattingen spreken zelfs over 20 miljoen - als in Azerbeidzjan. Omdat Iran de separatistische neigingen onder zijn Azeri's vreest, beschouwen zij de soevereiniteit van Azerbeidzjan met nogal gemengde gevoelens, hoewel beide landen tot de islam behoren. Bijgevolg dat Azerbeidzjan zich bij haar onderhandelingen met het Westen voelt blootgesteld aan zowel Russische en Iraanse druk. Anders dan in Armenië of Azerbeidzjan met zijn etnisch vrij homogene populatie behoren ongeveer 30 procent van de zes miljoen bij de Georgische etnische minderheden. Bovendien koesteren deze kleine bevolkingsgroepen, die in hun organisatie en hun zelfinzicht meer als stammen leven, wrok tegen de Georgische regering. Na het uiteenvallen van de Sovjet-Unie, maakten de Osseten en de Abchazen gebruik van de interne Georgische machtsstrijd om zich af te scheiden van Georgië.

189 De Euro-Aziatische Balkan
Dit gebeurde met de stilzwijgende steun van Rusland, wat Georgië dwong in het GOS te blijven (Georgië wilde aanvankelijk volledig terugtrekken) en Russische militaire bases op haar territorium moest gedogen, om het gebied van Turkije af te grendelen. De instabiele situatie in Centraal-Azië lag voornamelijk aan binnenlandse redenen ten grondslag. Vier van de vijf nieuwe onafhankelijke Centraal-Aziatische staten zijn lid van de Turks-sprekende en culturele wereld. Tadzjiekse taal en cultuur is Perzisch, terwijl Afghanistan (buiten de voormalige Sovjet-Unie) een mozaïek is van Pathan, Tadzjiekse en Perzische etnische groepen. De inwoners van alle zes landen zijn moslim, zoals ook de Tadzjieken hechten de meeste zich aan het sjiitische geloof van de islam. Hoewel de meerderheid van deze volkeren eeuwenlang onder Perzische, Turkse en Russische heerschappij leefden, hebben deze ervaringen geen bewustzijn van een gemeenschappelijk regionaal belang laten ontstaan. Integendeel, als gevolg van hun verschillende etnische samenstelling, zijn ze uiterst gevoelig voor interne en externe conflicten - voor de meer machtige buren is dat een stimulans zich te mengen in de interne aangelegenheden van deze landen. De belangrijkste van de vijf onlangs onafhankelijk geworden Centraal-Aziatische staten zijn Kazachstan en Oezbekistan. Kazachstan is het schild en Oezbekistan de ziel van het nationale ontwaken van de verschillende volkeren in de regio. Door zijn omvang en geografische ligging beschermt Kazachstan de anderen tegen directe Russische druk, omdat alleen Kazachstan aan Rusland grenst.

190 Het Grote Schaakbord
Zijn ongeveer 18 miljoen mensen tellende bevolking bestaat ongeveer voor 35 procent uit Russen (in die regio krimpt de Russische bevolking gestaag) en de resterende 20 procent bestaat uit niet-Kasachische stammen. Dit is een feit dat de nieuwe Kazachse machthebbers - die zelf steeds een nationalistische toon aanslaan, maar slechts krap de helft van de totale bevolking van het land vertegenwoordigen, het moeilijk maakt om hun staat op basis van nationaliteit en taal op te bouwen. De in de nieuwe staat wonende Russen zijn natuurlijk het Kazachse leiderschap niet goed gezind. Zoals de voormalige koloniale meesters, behoren ze tot de meer opgeleide en beter gesitueerde laag en vrezen voor hun privileges. Bovendien kijken ze ook op het nieuwe Kazachse nationalisme met een nauwelijks verholen arrogante minachting neer. Aangezien de Russische kolonisten in het noordwesten en in de noordoostelijke delen van Kazachstan duidelijk in de meerderheid zijn, dreigt in Kazachstan een territoriale splitsing in het geval van een diepgaande verslechtering van de Kazachse-Russische relaties. Op hetzelfde moment, wonen een paar honderdduizend Kazachen aan de Russische kant van de grens en het noord-oosten van Oezbekistan. Een land dat de Kazachen beschouwen als hun belangrijkste rivalen voor het leiderschap in Centraal-Azië. Oezbekistan is daarvoor een serieuze kandidaat. Hoewel het kleiner en minder gezegend met natuurlijke hulpbronnen is dan Kazachstan, heeft het een grotere bevolking (bijna 25 miljoen) en nog belangrijker, heeft het een nagenoeg homogene populatie, in tegenstelling tot Kazachstan. Gezien het hogere geboorte-overschot onder de lokale bevolking en de geleidelijke uittocht van de Russen zal spoedig driekwart van de bevolking uit Oezbeken bestaan met een voornamelijk in Tasjkent, de hoofdstad van het land, onbeduidende Russische minderheid.

191 De Euro-Aziatische Balkan
Bekwaam voert de politieke elite van het land de nieuwe staat bewust en direct naar het middeleeuwse uitgestrekte rijk van Timoer Lenk (1336-1404) terug, waarvan de hoofdstad Samarkand het beroemde regionaal centrum voor de studie van religie, astronomie en de kunsten was. Deze afstamming vervult het moderne Oezbekistan met een dieper besef van historische continuïteit en regionale zending, zoals het geval is met zijn buren. Inderdaad beschouwen sommige Oezbeken hun land als de nationale kern van een gemeenschappelijke Centraal-Aziatische staatsvorming, waarvan de hoofdstad waarschijnlijk Tashkent zal zijn. De politieke leiding van Oezbekistan - en in toenemende mate ook de bevolking - brengen betere subjectieve vereisten van een moderne land met zich mee

als de heersende elites van de andere Centraal-Aziatische staten - los van de binnenlandse politieke problemen- vastbesloten zijn nooit meer terug te vallen in de status van een kolonie. Als gevolg hiervan komt Oezbekistan bij deze vorderingen, van een modern nationalisme, een voortrekkersrol toe die bij zijn buren wat onbehagen oproept. In dezelfde mate als de toonaangevende Oezbeekse politici bij de staatsvorming en optreden voor grotere regionale autonomie het tempo aangeven, wekken de grotere nationale homogeniteit en het sterkere nationale bewustzijn van het land bij de machthebbers van Turkmenistan, Kirgizië, Tadzjikistan en zelfs Kazachstan de vrees dat Oezbekistan tot regionale hegemonie kan uitgroeien. Deze zorg belemmert de regionale samenwerking tussen de nieuwe soevereine staten - en dat wordt natuurlijk sowieso niet aangemoedigd door de Russen - en bestendigt de kwetsbaarheid van de regio. In ieder geval is ook Oezbekistan niet geheel vrij van etnische spanningen. Zuidelijke delen van het land, vooral de historische en culturele centra van Samarkand en Bukhara, worden voornamelijk bevolkt door Tadzjieken die zich niet met de door Moskou getekende grenzen willen verenigen.

192 Het Grote Schaakbord
De situatie wordt nog ingewikkelder door het feit dat in het westelijke Tadzjikistan Oezbeken wonen en in het economisch belangrijke Fergana-dal van Kirgizië (waar het in de afgelopen jaren tot bloedige botsingen tussen etnische groepen is gekomen) zowel Oezbeken als Tadzjieken zijn gevestigd, om maar niet te spreken van de Oezbeken in het noorden van Afghanistan. Van de overige drie, voortgekomen uit de Russische koloniale overheersing, Centraal-Aziatische landen, namelijk Kirgizië, Tadzjikistan en Turkmenistan, is alleen de laatste etnisch nogal gesloten. Ongeveer 75 procent van de 4,5 miljoen inwoners zijn Turkmenen, terwijl Oezbeken en Russen elk goed zijn voor minder dan 10 procent van de bevolking. Dankzij de beschermde geografische ligging is het relatief niet ver van Rusland. Van veel groter geopolitieke belang voor de toekomst van het land zijn Oezbekistan en Iran. Als er eenmaal pijpleidingen door de regio liggen, beloven de werkelijk enorme aardgasreserves van Turkmenistan zijn volk een welvarende toekomst. Het vijf miljoen inwoners tellende Kirgizië is veel meer gemengd. De Kirgizische vertegenwoordigen ongeveer 55 procent van de totale bevolking en de Oezbeken ongeveer 13 procent, terwijl het aandeel van de Russen in de afgelopen tijd van 15 procent tot ongeveer 5 procent terugviel. Vóór de onafhankelijkheid vertegenwoordigden de Russen het grootste deel van de technische intelligentsia; hun massale uittocht heeft de economie van het land schade toegebracht. Hoewel rijk aan bodemschatten en een natuurlijke schoonheid die de naam "Centraal-Aziatische Zwitserland" verdient (het zou een nieuw toeristische gebied kunnen worden), is het tussen China en Kazachstan ingesloten Kirgizië sterk afhankelijk van de mate waarin Kazachstan zijn soevereiniteit kan behouden.

193 De Euro-Aziatische Balkan
Tadzjikistan is, etnisch gezien, iets meer homogeen. Zijn 6,2 miljoen inwoners zijn voor bijna tweederde Tadzjieken en voor meer dan 25 procent Oezbeken (die door de Tadzjieken met een zekere vijandigheid worden beschouwd), terwijl de resterende Russen ongeveer drie procent uitmaken. Net als elders, is zelfs de dominerende etnische gemeenschap strikt - zelfs schaamteloos - naar stammen ingedeeld. Een nationaal bewustzijn is grotendeels beperkt tot de politieke elite in de steden. Dientengevolge heeft de onafhankelijkheid niet alleen onrust veroorzaakt, maar ook Rusland een handig voorwendsel aangeleverd om delen van zijn leger in het land te houden. De sterke Tadzjiekse minderheden over de grens in het noord-oosten van Afghanistan, maken de etnische situatie nog ingewikkelder. Er leven bijna evenveel Tadzjieken in Afghanistan als in Tadzjikistan, een feit dat er verder toe bijdraagt de stabiliteit in de regio te ondermijnen. De huidige (1997) chaos in Afghanistan is eveneens een Sovjet-erfenis, hoewel het land nooit deel uitmaakte van de Sovjet-Unie. Verscheurd door de Sovjet-bezetting en de langdurige guerrilla-oorlog die in het land werd aangewakkerd, is Afghanistan alleen in naam een land. Zijn 22 miljoen inwoners zijn strikt langs etnische lijnen gescheiden met als gevolg dat de kloof tussen de lokale Pashtuns, Tadzjieken en Hazara's nog dieper is. De jihad tegen de Russische bezetters maakte religie tot een dominante factor in het politieke leven van het land en heeft zonder meer de reeds scherpe politieke verschillen met dogmatische ijver neergezet. Afghanistan is dus niet alleen te zien als een deel van de etnische heksenketel in Centraal-Azië, maar moet ook aan de Euro-Aziatische Balkan toegevoegd worden.

194 Het Grote Schaakbord
Hoewel de voormalige Centraal-Aziatische Sovjet-republieken als ook Azerbeidzjan overwegend zijn bevolkt door moslims, hebben hun politieke elites (grotendeels producten van het Sovjet-tijdperk) bijna nooit iets te maken met religie in een seculiere zin en in de Grondwet. Het is echter waarschijnlijk dat de bevolking, als zij de traditionele clan- en stamverbindingen door een moderne nationaal bewustzijn vervangen, zich versterkt met een meer ontwikkeld islamitisch bewustzijn. Een islamitische revival - die van buitenaf uit Iran, maar ook uit Saoedi-Arabië steun krijgt - zal waarschijnlijk het agressieve nationalisme aansporen, die tegen een eventuele reïntegratie onder Russische - en dus ongelovige - heerschappij verzet zal oproepen. Meer specifiek; het proces van islamisering kan ook de resterende moslims in Rusland infecteren . Hun aantal bedraagt ongeveer 20 miljoen en overstijgt 2x de nu onder vreemde heerschappij in de onafhankelijke Centraal-Aziatische staten levende Russen (ongeveer 9,5 miljoen). De Russische Moslims maken ongeveer 13 procent van de Russische bevolking uit, en het is bijna onvermijdelijk dat zij hun rechten voor een onafhankelijke religieuze en politieke identiteit zelfbewuster zullen afdwingen. Ook als deze claim niet de vorm van een eis naar absolute onafhankelijkheid aanneemt, zoals in Tsjetsjenië, zal het zich met de onoplosbare problemen overlappen, waarmee Rusland, i.v.m. de recente grootmacht-avonturen en Russische minderheden in de nieuwe staten, voortaan van doen krijgt.

195 De Euro-Aziatische Balkan
Het feit dat twee van de grotere naburige landen - Turkije en Iran - elk met historisch gegroeide imperiale, culturele, religieuze en economische belangen in de regio in hun geopolitieke oriëntatie onvoorspelbaar zijn en ook zelf met interne problemen te kampen hebben, versterkt de instabiliteit van de Euro-Aziatische Balkan in ernstige mate en maakt de situatie nog explosiever. Een destabilisatie van deze twee staten zou waarschijnlijk de hele regio in chaos dompelen; de lopende etnische en territoriale conflicten zijn dan niet meer in de hand te houden en dan zal het fragiele evenwicht van de macht in de regio ernstig verstoord worden. Als gevolg hiervan, zijn Turkije en Iran niet alleen belangrijke geostrategische spelers, maar ook op geopolitieke en cruciale punten als de innerlijke constitutie van de regio van cruciaal belang. Beide zijn middelgrote mogendheden met sterke regionale ambities en met een uit hun verleden afgeleid zelfbewustzijn. Echter, de toekomstige geopolitieke oriëntatie en zelfs de nationale samenhang tussen de twee staten blijven onzeker. Turkije, een post-imperialistische staat, die nog steeds op zoek is naar een nieuwe identiteit wordt in vier richtingen getrokken: (1) de modernisten zien hun land als een Europese staat en kijken naar het westen, (2) de islamisten neigen naar het Midden-Oosten en (3) de islamitische gemeenschappen kijken naar het zuiden. (4) De historisch denkende nationalisten ontdekken de Turkse volkeren rond de Kaspische Zee en Centraal-Azië, als een nieuw missiegebied voor een dominant Turkije in die regio. Elk van deze vier perspectieven postuleert een andere strategische as, en de onverenigbaarheid van deze standpunten kondigde zich voor het eerst sinds de revolutie van Kemal Atatürk aan als enige onzekerheid over de rol van Turkije in de regio. Turkije zou op zijn minst gedeeltelijk een slachtoffer van etnische conflicten in de regio kunnen worden. Hoewel 80 procent van de 65 miljoen inwoners zijn overwegend Turken zijn (als dit inclusief een bonte mix van Tsjerkezen, Albanezen, Bosniërs, Bulgaren en Arabieren is), de Koerden maken 20 procent of meer uit.

196 Het Grote Schaakbord
De in de oostelijke regio's van het land geconcentreerde Turkse Koerden worden steeds meer betrokken in de strijd van de Iraakse en

Iraanse Koerden voor nationale onafhankelijkheid. De door de politieke koers van het land veroorzaakte spanningen in Turkije, zullen de Koerden zeker meer aanmoedigen met nog meer geweld voor een onafhankelijke natie-staat te strijden. Nog moeilijker is het om de toekomstige richting van Iran te bepalen. De revolutie van de sjiitische fundamentalisten, in de late jaren zeventig was een overwinning, die in een toestand kon ontaarden, die de onzekerheid over de geostrategische rol van Iran laat toenemen. De ineenstorting van de atheïstische Sovjet-Unie opende voor Iran aan de ene kant de mogelijkheid om zijn nieuwe onafhankelijke noorderburen te bekeren tot de islam. Aan de andere kant neigde Teheran, vanwege de vijandigheid naar de Verenigde Staten, in een op zijn minst tactische pro-Russische houding, en de bezorgdheid dat de onafhankelijkheid van Azerbeidzjan negatief op de eigen nationale cohesie kan uitwerken, moedigde hen daarin aan. Op die zorg baseert Iran haar gevoeligheid ten opzichte van etnische spanningen. Van de 65 miljoen inwoners van het land (numeriek bijna op gelijke voet met Turkije), zijn slechts iets meer dan de helft Perzen. Ruw geschat zijn het voor een kwart Azeri's, en de rest bestaat uit Koerden, Baluchi's, Turkmenen, Arabieren en andere stammen. Afgezien van de Koerden en de Azeri vormen de anderen op dit moment geen bedreiging voor de nationale eenheid van Iran, vooral omdat de Perzen een sterk geïnspireerd nationaal- en zelfs een imperiaal bewustzijn hebben. Maar dat kan snel veranderen als er een nieuwe politieke crisis in Iran zou ontstaan.

197 De Euro-Aziatische Balkan
Verder moet het enkele feit dat er nu een aantal onafhankelijke staten met de eindlettergreep "-stan" in dit gebied zijn, waar één miljoen Tsjetsjenen zelf hun politieke aspiraties waarmaken, een aanstekelijk effect heeft op de Koerden en andere etnische minderheden in Iran. Als het Azerbeidzjan lukt politieke- en economisch stabiele omstandigheden te creëren, zullen de Iraanse Azeri zelf zich waarschijnlijk meer en meer voor een groter Azerbeidzjan inzetten. Dit kan de politieke instabiliteit en tweespalt in Teheran laten uitgroeien tot een bedreiging voor de nationale eenheid, die op hun beurt de problemen van de Euro-Aziatische Balkan drastisch vergroten en versterken.

Concurrentie met veel belanghebbenden

Om de Balkan in Europa streden drie grootmachten: het Ottomaanse Rijk, de Oostenrijk-Hongaarse Rijk en het Russische Rijk. Daarnaast waren er drie indirecte deelnemers die bang waren dat de overwinning van deze protagonisten een negatief effect op hun geopolitieke belangen zouden kunnen hebben. Dat waren: Duitsland die Russische macht vreesde, Frankrijk verzette zich tegen Oostenrijk-Hongarije en het Verenigd Koninkrijk zag liever een verzwakt Ottomaanse Rijk die de Dardanellen controleerde, dan een andere belangrijke partijen die zich meester van het Balkan zou maken. In de 19e eeuw lukte het deze machten nog de oplaaiende Balkan-conflicten in te dammen, zonder daarbij vitale belangen van de partijen schenden, maar zij faalden in 1914 - met verwoestende gevolgen voor iedereen. Ook de toenmalige strijd om de suprematie in de Euro-Aziatische Balkan werd door drie buurlanden uitgevoerd: door Rusland, Turkije en Iran, maar niet in het minst kan China een belangrijke voorvechter worden.

198 Het Grote Schaakbord
Eveneens, hoewel niet direct er bij betrokken; de Oekraïne, Pakistan, India en het verre Amerika. Alle drie belangrijke partijen hebben niet alleen de toekomst van geopolitieke en economische voordelen in het achterhoofd, ook vertrouwen ze op historische aanspraken. Iedereen was op zijn tijd de politiek en cultureel dominante macht in de regio. Iedereen benaderde de andere met argwaan. Het is zowaar onwaarschijnlijk dat het tot een directe confrontatie tussen hen zal komen, maar hun rivaliteit kan de chaos in de regio nog vergroten. De vijandige houding van de Russen tegen de Turken krijgt al bijna obsessieve trekjes: Het beeld wat de Russische media opwerpt over hun zuiderburen, toont een Turkije dat de hele regio onder de knoet wil houden, tot lokaal verzet tegen Rusland aanzet (in het geval Tsjetsjenië was dit verwijt enigszins terecht) en de veiligheid van Rusland in enige mate bedreigt, wat in geen enkele verhouding tot hun werkelijke mogelijkheden behoort. De Turken revancheren zich dienovereenkomstig en zien zichzelf als bevrijders van hun broeders van jaren lange Russische slavernij. Ook Turken en Iraniërs (Perzen) streden in het verleden over de suprematie in de regio, en deze rivaliteit is nieuw leven ingeblazen in de afgelopen jaren, met name heeft Turkije het concept om voor de islamitische theocratie een modern en werelds alternatief te bieden. Elk van de drie staten streeft, zo mogen we aannemen, op zijn minst naar een invloedssfeer; maar de ambitie van Moskou gaat veel verder, omdat hun herinneringen aan een imperiale heerschappij nog relatief vers is in een regio waar enkele miljoenen Russen wonen en het Kremlin Rusland de status van een wereldmacht wil teruggeven. Verklaringen over het buitenlands beleid door Moskou zijn hier duidelijk over, waarin zij van mening zijn dat het volledige grondgebied van de voormalige Sovjet-Unie als een speciaal geostrategische belang gezien moet worden, van politieke en economische aard, en waar geen invloeden van buitenaf gewenst zijn.

199 De Euro-Aziatische Balkan
Hoewel de Turkse aspiraties voor een regionale invloed aan een verre imperiaal verleden kleven (het Ottomaanse Rijk bereikte 1590 na de verovering van de Kaukasus en Azerbeidzjan zijn grootste omvang, hoewel Centraal-Azië niet inbegrepen), aarden zij toch sterker in de gemeenschappelijke etnische- en taal- identiteit van de Turkse volkeren (zie kaart hieronder). Gezien hun veel beperktere politieke en militaire macht kan Turkije geen dominante positie in de regio vasthouden. Het ziet zichzelf meer als een leider van een losse Turkssprekende gemeenschappen. De relatieve moderniteit van de Turkse samenleving, de taalverwantschap met de Turkse volkeren en economische macht zijn factoren die Turkije gebruikt om zich te vestigen als momenteel de meest invloedrijke kracht in een regio waar men voort maakt met het stichten van onafhankelijke staten. Wat Iran in haar schild voert, is nog moeilijker te bepalen, maar het kan op de lange termijn voor de ambitieuze plannen van Rusland niet minder bedreigend zijn. Het Perzische rijk gaat veel verder terug dan dat van de Ottomanen. Op het hoogtepunt van zijn macht, rond 500 voor Christus, omvatte dat het huidige grondgebied van de drie Kaukasus-republieken - Turkmenistan, Oezbekistan en Tadzjikistan - Afghanistan zoals het grondgebied van het huidige Turkije, Irak, Syrië, Libanon en Israël. Hoewel de doelstellingen van Iran momenteel minder omvattend zijn dan die van Turkije, en zich vooral richten op Azerbeidzjan en Afghanistan, richt het belang van zijn religieus leiderschap zich op de gehele moslimbevolking in de regio, tot zelfs binnen Rusland.

200 Het Grote Schaakbord

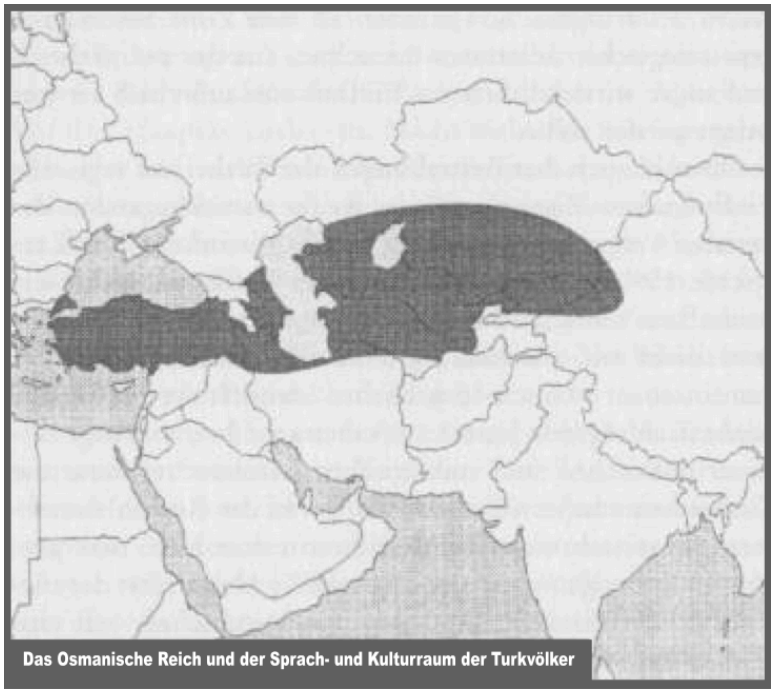

Das Osmanische Reich und der Sprach- und Kulturraum der Turkvölker

In feite is de opleving van de islam in Centraal-Azië een substantieel element van de aspiraties van de huidige regering in Teheran geworden. De concurrerende belangen van Rusland, Turkije en Iran worden weergegeven op de volgende kaart (pagina 201): Het geopolitieke oprukken van Rusland wordt weergegeven met twee pijlen die gericht zijn op Azerbeidzjan en Kazachstan rechtstreeks naar het zuiden; die van Turkije met een enkele pijl naar het oosten door Azerbeidzjan en door de Kaspische Zee op Centraal-Azië wijst, en van Iran met twee pijlen, waarvan er één naar het noorden van Azerbeidzjan en de andere naar het noordoosten van Turkmenistan, Afghanistan en Tadzjikistan wijst.

201 Der Euro-Aziatische Balkan

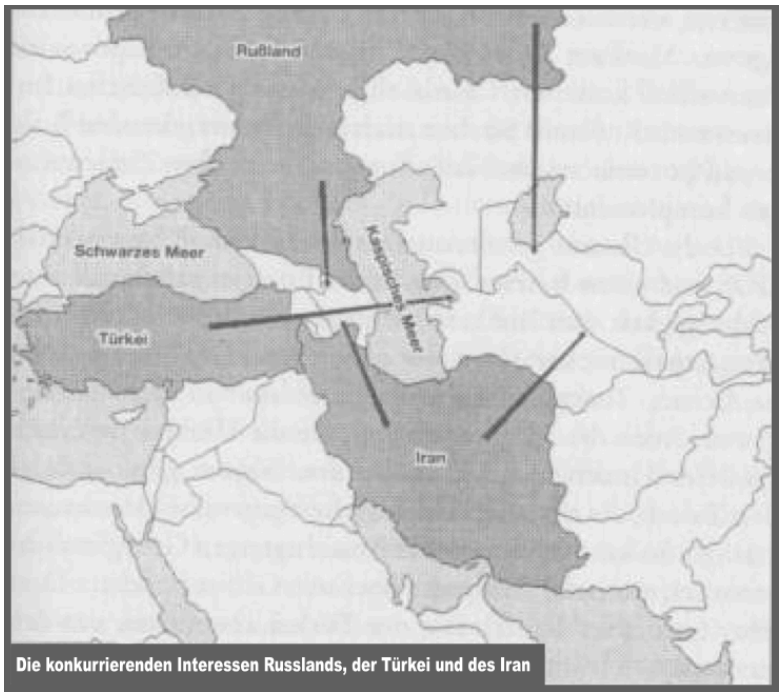

Die konkurrierenden Interessen Russlands, der Türkei und des Iran

Deze pijlen wijzen niet alleen de lengte en de breedte; ze kunnen ook botsen. De rol van China is momenteel beperkter, en de doelen zijn minder duidelijk. Het spreekt voor zich China op zijn westelijke grens liever met een verzameling van relatief onafhankelijke staten te doen heeft dan met een Russisch imperium. Op zijn minst dienen de nieuwe staten als een bufferzone. Dan nog is China bevreesd dat zijn Turkse minderheden in de provincie Xin-Jiang een aantrekkelijk voorbeeld zien in de nieuwe onafhankelijke staten, en om deze reden de zekerheid van Kazachstan verlangt dat ze het activisme van minderheden in het grensgebied zal voorkomen.

202 Het Grote Schaakbord
Omdat op de lange termijn de energiebronnen van de regio voor Peking ongetwijfeld van groot belang zullen zijn, mag de directe toegang daar naar toe niet worden gehinderd door de controle van Moskou, wat de grootste zorg van China is. De tendens is dat het algemene geopolitieke belang van China met de zoektocht Rusland botst voor een dominante rol en is dus een aanvulling op de

Turkse en Iraanse doelwitten. Voor Oekraïne gaat het over het toekomstige karakter van het GOS en vrijere toegang tot energiebronnen die hun afhankelijkheid van Rusland moet verminderen. Onder dit aspect komen voor Kiev nauwere betrekkingen met Azerbeidzjan, Turkmenistan en Oezbekistan meer op de voorgrond. Ook de rugdekking, die de Oekraïne in het streven naar een grotere onafhankelijkheid aan andere staten biedt, heeft tot doel haar onafhankelijkheid van Moskou te versterken. Zo heeft Oekraïne de inspanningen van Georgië ondersteund om de Azerische olie over zijn grondgebied te exporteren. Daarnaast spannen ze samen met Turkije om de Russische invloed in de Zwarte Zee te verzwakken, en steunde het de Turkse inspanningen om olie uit Centraal-Azië naar Turks terminals te leiden. Een inzet van Pakistan en India ligt voorlopig meer in de verdere toekomst, maar geen van beide landen laat het onverschillig wat er in deze nieuwe Euro-Aziatische Balkan gebeurt. Pakistan is er op uit om door politieke invloed in Afghanistan geostrategische diepgang te krijgen - Iran, te verhinderen hetzelfde te doen en te interfereren in Tadzjikistan - en van iedere nieuwe pijpleiding profijt te trekken die Centraal-Azië met de Arabische Zee verbindt. Gezien de Pakistaanse inspanningen en mogelijkerwijze uit bezorgdheid dat China op de lange duur in het gebied invloed zou kunnen krijgen, beschouwt India de intenties van Iran in Afghanistan en Rusland als een sterkere aanwezigheid in het voormalige gebied van de Sovjet-Unie met meer welwillendheid.

203 De Euro-Aziatische Balkan
De VS is ver weg, maar hebben een sterke interesse in het behoud van een geopolitieke pluralisme in de post-Sovjet-Eurazië. Als een steeds belangrijker, als ook een niet direct ingrijpende medespeler, die niet alleen geïnteresseerd is in de exploitatie van de bodemschatten in de regio, maar ook wil voorkomen dat Rusland deze geopolitieke ruimte alleen domineert, blijven ze dreigend stand-by op de achtergrond. Naast de bredere geostrategische doelen in Eurazië vertegenwoordigt Amerika ook zijn eigen groeiende economische belangen, evenals Europa en het Verre Oosten voor een onbelemmerde toegang tot deze eerder voor het Westen afgesloten regio. In deze heksenketel van geopolitieke macht staan dus hiermee de toegang tot potentieel grote rijkdommen, de vervulling van de nationale en/of religieuze missies en de veiligheid op het spel. Op de eerste plaats gaat het vooral om de toegang tot de regio, waarover tot de ineenstorting alleen de Sovjet-Unie van Moskou kon beschikken. Al het spoorvervoer, aardgas- en olie pijpleidingen, en zelfs het luchtverkeer werd door het centrum geleid. De Russische geopolitiek ziet natuurlijk liever dat dit zo blijft, omdat ze weten dat iedereen die toegang tot de regio onder controle of onder zijn heerschappij heeft, naar alle waarschijnlijkheid ook de geopolitieke en economische winst incasseert. Het is juist deze redenering die de pijplijn-kwestie voor de toekomst van de Kaspische Zee en Centraal-Azië zo'n centrale rol heeft gegeven. In het geval dat de belangrijkste olieleidingen via Russisch grondgebied naar de Russische afzetmarkt aan de Zwarte Zee in Novorossiejsk lopen, zullen de politieke gevolgen zelfs zonder de Russische spierballen merkbaar zijn. De regio zal een politieke dependance blijven en Moskou kan beslissen hoe de nieuwe rijkdom van de regio verdeeld zal worden.

204 Het Grote Schaakbord
Maar omgekeerd zal door een andere pijpleiding via de Kaspische Zee naar Azerbeidzjan en van daaruit via Turkije naar de Middellandse Zee en weer een andere door Iran naar de Arabische Zee, geen enkele staat het monopolie op toegang hebben (zie kaart pagina 205). Het twijfelachtige in deze discussie is dat het enkele krachten binnen de politieke elite van Rusland blijkbaar prefereren als de hulpbronnen van deze gebieden niet opgeëist worden, zou Moskou niet meer de volledige controle over de toegang hoeven te hebben. Als het alternatief betekent dat buitenlandse investeringen een groter economisch en politiek belang van het buitenland naar de regio toetrekt, de bodemschatten beter ongebruikt kunnen blijven. Dit gevoel van eigenaarschap heeft zijn wortels in de imperiale Russische geschiedenis en zal alleen veranderen met de tijd en onder druk van buitenaf. De tsaristische expansie in de Kaukasus en in Centraal-Azië vond plaats over een periode van ongeveer drie honderd jaar, maar het einde daarvan kwam onlangs schokkend abrupt. Toen het Ottomaanse Rijk in verval was, drong het Russische Rijk zuidwaarts, langs de oevers van de Kaspische Zee langs Perzië. Het nam bezit van het Kanaat Astrachan in 1556, en bereikte in 1607 Perzië. Tussen 1774 en 1784 veroverde het de Krim, en lijfde in 1801 het Koninkrijk Georgië in, onderwierp in de tweede helft van de 19e eeuw de stammen in het noorden van de Kaukasus (waartegen de Tsjetsjenen zich met ongekende hardheid verzetten) en sloot in 1878 af met de overname van Armenië. Met deze verovering van Centraal-Azië ging het minder om een rivaliserend rijk te verslaan, maar in principe isoleerde men meestal de door stammen gecontroleerde feodale kanaten en emiraten om die aan zich te onderwerpen, die trouwens zelden in staat waren om enige weerstand te bieden.

205 De Euro-Aziatische Balkan

Tussen 1801 en 1881 werden in een reeks militaire expedities Oezbekistan en Kazachstan ingenomen, terwijl de vernietiging en onderwerping van Turkmenistan in de jaren 1873-1886 werd uitgevoerd. Rond 1850 was de verovering van het grootste deel van

Centraal-Azië nagenoeg voltooid, hoewel het nog in het Sovjet-tijdperk tot lokale opstanden kwam. De ineenstorting van de Sovjet-Unie heeft voor een drastisch historisch keerpunt gezorgd. In een tijdsbestek van slechts twee weken kromp in december 1991 het Aziatische deel van Rusland met ongeveer 20 procent, en van de 75 miljoen Aziaten die voorheen onder de Sovjet-bewind leefden, waren er plotseling slechts 30 miljoen Russisch staatsburgers.

206 Het Grote Schaakbord
Daarnaast verloor Rusland nog eens 18 miljoen inwoners van de Kaukasus. Maar het meeste kwelde de politieke leiding in Moskou het besef dat zich nu buitenlandse belangen, die over de nodige financiële middelen beschikken om te investeren, de bodemschatten zullen opeisen en uitbuiten die tot voor kort alleen toegankelijk waren voor het Russische economische potentieel. Rusland stond voor een dilemma: het is politiek te zwak om de regio volledig af te dichten van de buitenwereld, en te arm om het gebied alleen te ontsluiten. Inzichtelijke politici in de Russische leiders erkenden ook dat er een bevolkingsexplosie in de nieuwe staten aan de gang was aan de Russische zuidgrens die Rusland in een hachelijke situatie zal lokken, indien deze staten hun economische groei niet kunnen volhouden. De bittere ervaringen die Rusland in Afghanistan en Tsjetsjenië mee moest maken konden worden herhaald vanaf de Zwarte Zee tot de Mongolische grens, te meer omdat een golf van nationale en islamitische revival de onderdrukte bevolking in haar greep kreeg. Bijgevolg moest Rusland een manier vinden om zich aan de nieuwe post-imperiale werkelijkheid aan te passen. Het spant zich in om de aanwezigheid van Turkije en Iran in de regio onder controle te houden, het afdrijven van de jonge staten naar zijn belangrijkste rivalen te voorkomen, het tot stand laten komen van een echt onafhankelijke regionale samenwerking in Centraal-Azië en de geopolitieke invloed van Amerika in de onlangs soevereine hoofdsteden te beperken. Het is dus niet langer een kwestie van het herstel van het voormalige imperium - wat te duur is en waarschijnlijk op fel verzet zal stuiten - maar in plaats daarvan een nieuw netwerk van relaties op te zetten die jonge naties in hun bewegingsvrijheid beperkt en Rusland's dominante geopolitieke en economische positie overeind kan houden.

207 De Euro-Aziatische Balkan
Voor dit doel bediende Rusland zich tot nu toe bij voorkeur van het GOS, hoewel op sommige plaatsen het gebruik van Russische militaire en de bekwame toepassing van de Russische diplomatie op het principe van verdeel en heers net zo effectief was. Moskou zette de nieuwe staten onder druk om ze zoveel mogelijk te winnen voor de visie van een steeds meer geïntegreerd *gemenebest*. Ze drong aan op een gecentraliseerd systeem voor de controle van de buitengrenzen van de GOS, op een nauwere militaire integratie binnen een gemeenschappelijk kader van buitenlands beleid en de uitbreiding van het bestaande (oorspronkelijk Sovjet) netwerk van pijpleidingen met het oog op de aanleg van nieuwe pijpleidingen dat het omzeilen van Rusland zou kunnen voorkomen. Strategische analyses van Russische kant hebben uitdrukkelijk aangegeven dat: ~ Moskou dit gebied beschouwt als zijn voormalige geopolitieke sfeer, ook al is het niet langer een deel van zijn rijk. De ijver waarmee het Kremlin een militaire aanwezigheid betracht dat het op het grondgebied van de nieuwe staten blijven kan, laat de geopolitieke bedoelingen van Rusland raden. Moskou benutte de Abchazische onafhankelijkheidsbeweging om steunpunten in Georgië te verkrijgen. Zijn militaire aanwezigheid op Armeense bodem werd gelegitimeerd met de stelling dat het de benarde situatie van Armenië benut omdat het in oorlog tegen Azerbeidzjan op Russische steun is aangewezen. Met politieke en financiële druk werd de toestemming van Kazachstan afgeperst voor het voortbestaan van de Russische militaire bases aldaar. Bovendien, leverde de burgeroorlog in Tadzjikistan het voormalige Sovjet-leger een excuus om in de regio te blijven. Het beleid van Moskou is blijkbaar er nog steeds op gericht zijn post-imperiale netwerk met Centraal Azië de nieuwe nog zwakke staten geleidelijk hun soevereiniteit te brengen en de commandocentrale bij het geïntegreerde GOS onder te brengen.

208 Het Grote Schaakbord
Om dit doel te bereiken, raadt Rusland lokale overheden af eigen legers op te zetten, hun eigen taal te gebruiken (waarin ze Cyrillische alfabet geleidelijk vervangen door het Latijnse vervangen), nauwe banden met de buitenwereld te onderhouden en nieuwe pijpleidingen naar de havens aan de Arabische of de Middellandse Zee aan te leggen. Als dit beleid succes heeft, kan Rusland de betrekkingen van deze landen met andere landen dicteren en beslissen over de verdeling van de inkomsten. Bij het nastreven van deze doelen beroepen woordvoerders van de Russische regering zich, zoals we hebben gezien in hoofdstuk 4, vaak op het voorbeeld van de Europese Unie. In feite herinnert het beleid van Rusland naar de landen van Centraal-Azië en de Kaukasus-republieken meer aan de Franstalige Afrikaanse gemeenschap - waar de Franse militaire contingenten het budget van subsidies en het economische beleid van de Franse post-koloniale staten bepalen. Terwijl het de Russen in het algemeen zo veel mogelijk gaat om het herstel van hun vroegere politieke en economische invloed in de regio en daarvoor vooral gebruik maken van het GOS, lijkt het er op dat Moskou's geopolitiek in de eerste plaats gericht is op Azerbeidzjan en Kazachstan. Om een succesvol politiek tegenoffensief te starten, moet Rusland niet alleen toegang tot de regio afdichten, maar ook hun geografische schild doorbreken. Moskou heeft, boven alles, haar zinnen gezet op Azerbeidzjan. Zou dat land zich aan het Kremlin ondergeschikt maken dan laat Centraal-Azië zich van het Westen, vooral met betrekking tot Turkije, isoleren.

209 De Euro-Aziatische Balkan
Daardoor kan Rusland de druk op het recalcitrante Oezbekistan verhogen en op het even uitdagende Turkmenistan. Dus dient de tactische samenwerking met Iran in strijdige aangelegenheden zoals de verdeling van de oliewin-rechten in de Kaspische Zee een belangrijkere doelstelling. En dat is Bakoe te dwingen zich aan de wensen van Moskou aan te passen. Een onderworpen Azerbeidzjan zou het voor Moskou gemakkelijker maken haar machtspositie in Georgië en Armenië te consolideren. Ook Kazachstan is erg verleidelijk voor Rusland, omdat het vanwege zijn etnische problemen in een open confrontatie met Moskou aan het kortste eind zal trekken. De angst van de Kazachen voor een steeds dynamischer China en de groeiende ontevredenheid van de Kazachse regering over haar inspanningen om de door Kazachse stammen bevolkte provincie Xin-Jiang op één lijn te krijgen over hun grenzen komt Moskou goed van pas. Zou Kazachstan geleidelijk buigen voor de Russische druk, dan vallen Kirgizië en Tadzjikistan bijna automatisch in de invloedssfeer van Moskou, die dan vervolgens zowel Oezbekistan en Turkmenistan meer onder druk zet. Echter, de strategie van Rusland is in strijd met de aspiraties van bijna alle op de Euro-Aziatische staten die op deze Balkan gevestigd zijn. Hun nieuwe politieke elites zullen zeker niet vrijwillig afstand doen van de macht en privileges die zij door de onafhankelijkheid hebben gewonnen. Terwijl de Russen geleidelijk hun voormalige bevoorrechte posten verlaten, ontwikkelen de nieuwe managers snel de persoonlijke interesse in de staatssoevereiniteit - een dynamische en aanstekelijk proces, dat ook wordt waargenomen in de eens politiek passieve populatie, waarin zich een nationalistisch denken en, m.u.v. Georgië en Armenië, een sterker islamitische bewustzijn ontwikkelt. Wat buitenlandse politiek betreft zoeken Georgië en Armenië (hoewel de laatste van de Russische steun tegen Azerbeidzjan afhankelijk is) steeds nauwere banden met Europa.

210 Het Grote Schaakbord
De Centraal-Aziatische staten met hun rijke natuurlijke bodemschatten als Azerbeidzjan willen graag nog meer Amerikaans-, Europees-, Japans-, en meer recentelijk Koreaans kapitaal naar hun landen trekken. Op deze manier hopen ze hun economische ontwikkeling aanzienlijk te versnellen en om hun onafhankelijkheid te consolideren. Daarmee begroeten zij het ook dat Turkije en Iran een steeds belangrijkere rol spelen, die zij als een tegenwicht zien tegen de Russische macht en als een brug naar de grote islamitische wereld in het zuiden. Aangemoedigd door Turkije en de Verenigde Staten, heeft Azerbeidzjan zich niet alleen tegen de

claims van Rusland verzet om militaire bases te bouwen op hun bodem, maar ook zich tegen de suggestie van Moskou dat alle olie door de Russische Zwarte Zee-haven Baku geleid moet worden. In plaats daarvan is gekozen voor een tweeledige oplossing die in een tweede door Georgië naar Turkije liggende olieleiding voorziet. (Een pijpleiding naar het zuiden door Iran, dat een Amerikaans bedrijf zou financieren moest van worden afgezien vanwege het Amerikaanse handelsembargo tegen Iran.) Met veel bombarie werd in 1995 een nieuwe spoorwegverbinding tussen Turkmenistan en Iran geopend; op deze manier kunnen Europa en Centraal-Azië via een omweg, om het grondgebied van Rusland heen, met elkaar handeldrijven. Deze heropening van de oude Zijderoute had iets zeer symbolisch, want Rusland is nu niet meer in staat om Europa van Azië te scheiden. Ook Oezbekistan komt steeds meer tegen de integratie-inspanningen van Rusland het geweer. Zijn minister van Buitenlandse Zaken verklaarde in augustus 1996 botweg dat Oezbekistan tegen de creatie van een supranationale instelling GOS is, die als middel voor gecentraliseerde controle kan worden gebruikt.

211 De Euro-Aziatische Balkan
De sterk nationalistische houding van de Oezbeekse leiders hebben in de Russische pers scherpe veroordelingen losgemaakt wegens Oezbekistan's strikt pro-Westerse oriëntatie in de economie, heftige uitvallen tegen de integratie afspraken binnen het GOS, resolute weigering om zich aan te sluiten bij de douane-unie, en wegens een systematisch anti-Russisch nationaliteiten beleid (zelfs kleuterscholen, die de Russen gebruikten werden gesloten) ... Voor de Verenigde Staten die een beleid van verzwakking van Rusland in Azië voorstaan, is deze positie is zeer attractief. (21) Als reactie op de Russische druk is intussen zelfs Kazachstan voor een niet-Russische zijde-route voor zijn olie-export. Umirserik Kasenow, de adviseur van de Kazachstaanse president, zei het als volgt: "Het feit dat Kazachstan op zoek is naar alternatieve pijpleidingen heeft Rusland deels aan zichzelf te wijten, bijvoorbeeld omdat de transportbeperkingen werden opgelegd voor de Kazachstaanse aardolie naar Novorossiejsk en van Tjumen Öl naar de Pavlodar-raffinaderij. En Turkmenistan vergemakkelijkt de aanleg van een gaspijpleiding van Iran, niet in het minst omdat de GOS-landen slechts 60% betalen van de wereldmarktprijs of het geleverde gas helemaal niet betalen. " (22) Om soortgelijke redenen heeft Turkmenistan actief de mogelijkheden van een nieuwe pijpleiding door Afghanistan en Pakistan naar de Arabische Zee onderzocht, nog afgezien van de energetisch gedreven bouw van nieuwe spoorverbindingen met Kazachstan en Oezbekistan in het noorden en naar Iran en Afghanistan in het zuiden. Ook vonden de eerste verkennende gesprekken plaats tussen Kazachen, Chinezen en Japanners over een ambitieus pijpleiding-project, dat zou uitstrekken van Centraal-Azië naar de Oost-Chinese Zee.
(21) Zawtra 28 (juni 1996).
(22) "What Russia Wants in the Transcaucasus and Central Asia", Nesawissimaja Gaseta, 24 Januari 1995.

212 Het Grote Schaakbord
Omdat het Westerse zich met investeringen in olie- en gasproductie in Azerbeidzjan met een bedrag van meer dan 13 miljard dollar en in Kazachstan waar het zelfs de 20 miljard dollar (1996) overschreed, voor de lange termijn had vastgelegd, kan gezien de mondiale economische druk en de beperkte financiële middelen van Rusland de economische en politieke isolatie van deze regio niet meer worden gehandhaafd. De angst voor Rusland leidde de Centraal-Aziatische staten ook tot een grotere regionale samenwerking. De in januari 1993 opgerichte Centraal-Aziatische Economische Unie, die in eerste instantie alleen op papier bestond, werd geleidelijk werkelijkheid. Zelfs de Kazachstaanse president Noersoeltan Nazarbajev eerst groot voorstander van een nieuwe Euro-Aziatische Unie, bekeerde zich geleidelijk naar het idee van een nauwere Centraal-Aziatische samenwerking. Hij pleitte voor een sterkere militaire samenwerking tussen de landen van de regio en de ondersteuning van Azerbeidzjan in zijn streven om olie uit de Kaspische Zee en uit Kazachstan via Turkije te sluizen. Bovendien bepleitte hij ook de Russische en Iraanse pogingen om de opdeling van het Kaspische platform en haar bodemschatten onder de oeverstaten te voorkomen en zich daar gezamenlijk tegen verzetten. Gezien het feit dat de regeringen in de regio tot een zeer autoritair leiderschap neigen, werd de persoonlijke afstemming door de belangrijkste leiders misschien nog belangrijker. Het was een publiek geheim dat de President van Kazachstan, Oezbekistan en Turkmenistan geen groentjes waren (daarover maakten ze naar buitenlandse bezoekers geen geheim) en het Kremlin op grond van deze persoonlijke antipathieën de één zo makkelijker tegen de ander kon uitspelen.

213 De Euro-Aziatische Balkan
Halverwege de jaren negentig zagen de drie tenslotte in dat een nauwere samenwerking voor het behoud van hun nieuwe soevereiniteit van essentieel belang was. Vanaf toen, stelden ze hun zogenaamd nauwe betrekkingen publiekelijk ten toon en benadrukte dat ze hun buitenlands beleid in de toekomst op elkaar wilden afstemmen. Nog belangrijker was het ontstaan van een informele coalitie binnen het GOS onder leiding van Oekraïne en Oezbekistan, die zich aan het idee van een coöperatie, maar niet aan een geïntegreerde confederatie verbond. Voor dit doel ondertekenden de Oekraïne, Oezbekistan, Turkmenistan en Georgië verschillende overeenkomsten over militaire samenwerking; en in september 1996 gaven de ministers van Buitenlandse Zaken van Oekraïne en Oezbekistan als een hoogst symbolische daad een verklaring af waarin ze eisten dat Rusland niet langer permanent, maar bij toerbeurt een ander lid voorzitter moet zijn over de GOS-top. Het voorbeeld van de Oekraïne en Oezbekistan ontbrak het niet aan effect, zelfs niet onder de leiders die hadden aangetoond zich meer gehoorzaam op te stellen richting Moskou. Met enige verbazing vernam het Kremlin de verklaring van Kazachstan Noersoeltan Nazarbajev en van Georgië Eduard Sjevardnadze in september 1996, dat "zouden ze zich bedreigd voelen in de onafhankelijkheid," ze uit het GOS zullen opstappen. De Centraal-Aziatische staten en Azerbeidzjan versterkten ook haar activiteiten in de Organisatie voor Economische Samenwerking, een nog relatief losse alliantie van islamitische staten in de regio - waaronder Turkije, Iran en Pakistan - die op het monetaire, economische en verkeerstechnisch gebied de relaties wil verbeteren tussen de leden.

214 Het Grote Schaakbord
Moskou heeft zich publiekelijk kritisch over deze initiatieven geuit, en ziet daarin - volledig terecht - een poging om de samenhang van het GOS te verzwakken. Op soortgelijke wijze zijn de verbindingen met Turkije continu, en in mindere mate met Iran, verbeterd. De Turkstalige landen hebben de aanbiedingen van Turkije; een nieuw nationaal officierskorps te vormen en voor tienduizenden studenten hun universiteiten open te stellen, graag aanvaard. In de vierde top van Turkstalige landen, gehouden in Tasjkent in oktober 1996, werd voorbereid met Turkse steun, het ging over de versterking van de transportverbindingen, over de toegenomen handel evenals om gemeenschappelijke normen in opleidingen en nauwere culturele samenwerking met Turkije. Turkije en Iran waren bijzonder actief om de nieuwe lidstaten te helpen met hun tv-programma's via welke weg ze een directe invloed op een groot publiek kunnen krijgen. Een ceremonie in AlmaAta, de hoofdstad van Kazachstan, in december 1996 bracht duidelijk tot uitdrukking hoezeer Turkije de onafhankelijkheid van de nieuwe landen tot hun eigen zaak maakt. Ter gelegenheid van de vijfde verjaardag van de onafhankelijkheid van Kazachstan woonde de Turkse president Süleyman Demirel naast president Nazarbajev de onthulling van een monument bij: Een 28 meter hoge gouden pijler die op een roofdierachtig wezen staande legendarische Kazachse-Turkse krijgers kroont. Bij deze gelegenheid bracht Kazachstan een hommage aan Turkije die hun bij elke stap van haar ontwikkeling naar een onafhankelijke staat had bijgestaan, waarop de Turken het land een lening van $ 300.000.000 toekende als aanvulling op de circa 1,2 miljard, die Turkse zakenlieden reeds hebben geïnvesteerd in Kazachstan.

215 De Euro-Aziatische Balkan
Aangezien noch Turkije noch Iran over de middelen beschikken om iets tegen de regionale invloed van Rusland in te brengen, hebben

beiden (Iran in een beperkte context) de nieuwe staten er in gesteund om zich tegen een re-integratietraject met hun noordelijke buren en vroegere meester te verweren. En dit draagt er ongetwijfeld toe bij de geopolitieke toekomst van de regio open te houden.

USA in de wachtstand

De geostrategische implicaties voor de Verenigde Staten liggen voor de hand: Amerika is geografisch te ver weg om een dominante rol te spelen in dit deel van Eurazië, maar het is te sterk om lijdzaam toe te kijken. Alle landen in de regio nemen aan dat Amerika's betrokkenheid nodig is voor hun overleving. Rusland is enerzijds te zwak om de regio weer onder zijn controle te krijgen of anderen daarvan af te houden en anderzijds te dichtbij en te sterk om te worden uitgesloten. Turkije en Iran zijn sterk genoeg om hun invloed geldend te maken, maar hun gevoeligheid voor etnische conflicten kunnen er toe leiden dat deze regio met de bedreiging in het Noorden en de interne conflicten niet zomaar de zaak op orde krijgen. China is te machtig om niet te worden gevreesd door Rusland en de Centraal-Aziatische staten, doch China's aanwezigheid in de regio en zijn economische dynamiek vergemakkelijken het de Centraal-Aziatische staten ook de aandacht van de wereld op zichzelf te vestigen. Amerika's primaire belang moet dus zijn, ervoor te zorgen dat geen enkele macht op de controle van dit gebied aanspraak maakt en dat de wereldgemeenschap een ongehinderde financiële en economische toegang ertoe heeft. Geopolitiek pluralisme zal slechts een permanente realiteit worden, als een netwerk van pijpleidingen en transportroutes die deze streek direct met de belangrijkste economische centra in de wereld verbindt, over de Middellandse Zee en de Arabische Zee, alsmede over land.

216 Het Grote Schaakbord
Zo kan t.a.v. de inspanningen van Rusland, om alleen over de toegang te beschikken, niet worden weggenomen dat die voor de regionale stabiliteit onaanvaardbaar is. Rusland uitsluiten uit de regio, is in dit geval noch wenselijk noch haalbaar en evenmin is het een goed idee vijandigheid te zaaien tussen de nieuwe landen van de regio en Rusland. De actieve economische deelname van Rusland in de ontwikkeling van de regio is in feite essentieel voor de stabiliteit - in tegenstelling tot Rusland als exclusieve heerser, kan een partnerschap met Rusland aanzienlijke economische vruchten afwerpen. Grotere stabiliteit en verhoogde welvaart in de regio zal direct bijdragen aan het Russische welzijn en zijn *"Gemenebest"*, en wat de afkorting GOS belooft ook werkelijk zin geeft. Maar deze coöperatieve optie zal Rusland zich alleen dan eigen te maken, als het zijn veel ambitieuzere-, historisch anachronistische- plannen voor eens en voor altijd laat varen. Plannen die pijnlijke herinneringen aan de Europese Balkan oproepen. De staten die het sterkst de geopolitieke steun van Amerika verdienen zijn Azerbeidzjan, Oezbekistan en (buiten de regio) de Oekraïne, omdat alle drie geopolitieke knooppunten zijn. De rol van Kiev bevestigt ongetwijfeld de theorie dat de Oekraïne het kritieke punt is, als het gaat om de toekomstige ontwikkeling van Rusland. Tegelijkertijd verdient Kazachstan - gezien haar omvang, haar economisch potentieel en zijn geografisch strategische ligging - voorzichtige internationale steun en duurzame economische hulp. Met de tijd kan misschien een economische groei in Kazachstan de etnische verdeeldheid overwinnen, die het Centraal-Aziatische schild tegen de Russische druk zo weerloos maakt.

217 De Euro-Aziatische Balkan
In deze regio, heeft Amerika een gemeenschappelijk belang, niet alleen met een stabiel pro-Westen-Turkije, maar ook met Iran en met China. Een geleidelijke verbetering in US-Iraanse betrekkingen zullen wereldwijde toegang tot de regio aanzienlijk uitbreiden en in het bijzonder de onmiddellijke dreiging afwenden waaraan Azerbeidzjan is blootgesteld. De groeiende economische aanwezigheid van China in de regio en zijn interesse in hun onafhankelijkheid zijn ook congruent met de belangen van de Verenigde Staten. De rugdekking die Pakistan van China ontvangt voor zijn inspanningen in Afghanistan is een positieve factor, omdat nauwere Pakistaans-Afghaanse relaties de internationale toegang tot Turkmenistan zullen vergemakkelijken en daarom (indien Kazachstan zal aarzelen) deze staat, evenals Oezbekistan, ten goede zullen komen. Beslissend voor de toekomst van de Kaukasus republieken zullen de verdere ontwikkeling en de politieke oriëntatie van Turkije zijn. Als ze hun koers op Europa behouden - en als Europa haar deur niet dichtslaat - zullen de Kaukasus Staten vermoedelijk naar de invloedssfeer van Europa streven, een vooruitzicht waartoe ze smachten. Maar als de Europeanisering van Turkije vanwege binnenlandse of externe redenen hapert, dan zullen Georgië en Armenië geen andere keuze hebben dan zich aan de wil van Rusland aan te passen. Hun toekomst zal afhankelijk van Rusland's eigen ontwikkelende relatie met het groter wordende Europa afhangen, zowel positieve als negatieve zin. De rol van Iran is waarschijnlijk nog problematischer. Een terugkeer naar een pro-westerse houding zou de stabilisatie en consolidatie van de regio zeker vergemakkelijken, daarom is het strategisch wenselijk voor Amerika om een dergelijke wending in het gedrag van Iran te bevorderen.

218 Het Grote Schaakbord
Maar voor nu (1997) dreigt Iran een negatieve rol te spelen en de vooruitzichten van Azerbeidzjan zelfs dan nadelig te beïnvloeden, wanneer zij positieve stappen, zoals de openstelling van Turkmenistan tegenover de wereld, zet en in weerwil van het huidige Iraanse fundamentalisme, die het bewustzijn van de Centraal Aziaten voor hun religieus erfgoed versterkt. Uiteindelijk zal misschien de toekomst van Centraal-Azië van meer complexe omstandigheden afhangen en zal het lot van zijn landen worden bepaald door het moeilijke wisselspel van Russische, Turkse, Iraanse en Chinese belangen. Van cruciaal belang is de mate waarin de Verenigde Staten hun betrekkingen met Rusland daarvan laten afhangen en van de vraag of Moskou de onafhankelijkheid van de nieuwe staten respecteert. Aangezien deze gecompliceerde situatie is er geen ruimte voor elke grootmacht-fantasie of monopolisering van de deelnemende geostrategische spelers zelve. Veel meer blijft in principe de keuze tussen 1) een delicaat regionaal evenwicht - welke de voorwaarde biedt om de regio geleidelijk in de opkomende economische wereldorde te integreren, terwijl de staten van de regio zich consolideren en waarschijnlijk een meer uitgesproken islamitische identiteit aannemen - en 2) etnische conflicten, politieke fragmentatie en misschien zelfs openlijke vijandigheden langs de Zuid-Russische grens. Het primaire doel van een uitgebreide Amerikaanse geo-strategie voor Eurazië is dus dit regionale evenwicht te brengen en het te versterken.